

بررسی رابطه بین سبکهای رهبری معلمان با بهداشت روانی دانش آموزان

قربانعلی سلیمی^۱ - فاطمه محمدی^۲

چکیده

تحقیق حاضر با عنوان بررسی رابطه بین سبکهای رهبری معلمان با بهداشت روانی دانش آموزان مقطع متوسطه شهرستان تیران، طراحی شده است. روش تحقیق توصیفی از نوع همبستگی می باشد. جامعه آماری آن ۳۵۲۶ نفر یعنی کل دانش آموزان شهرستان تیران در سال تحصیلی ۸۰-۷۹ است که با استفاده از روش نمونه گیری تصادفی چند مرحله ای متناسب با حجم ۲۵۰ نفر از آنها به صورت تصادفی به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند. ابزار اندازه گیری دو پرسشنامه محقق ساخته بود که پرسشنامه اول مربوط به بهداشت روانی دانش آموزان شامل ۳۰ سؤال بسته پاسخ و پرسشنامه دوم مربوط به سبک رهبری معلمان شامل ۵۲ سؤال بسته پاسخ بوده است. روایی سؤالات به کمک کارشناسان مربوط سنجیده شده و پایایی پرسشنامه ها بر اساس ضریب آلفای کرونباخ برای بهداشت روانی ۸۷٪ و برای سبک رهبری ۸۸٪ برآورد گردیده است.

۱- دانشیار دانشکده علوم تربیتی دانشگاه اصفهان.

۲- کارشناس ارشد مدیریت آموزشی.

به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از روشهای آماری در سطح آمار توصیفی شامل جدول توزیع فراوانی، درصد، میانگین، انحراف معیار، نمودارها و در سطح آمار استنباطی از آزمون کروسکال والیس و آزمون یومن ویتنی استفاده شده است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان داد که بین سبک رهبری معلمان و میزان بهداشت روانی دانش‌آموزان رابطه وجود داشت. معلمانی که از سبک رهبری مشارکت‌جویانه، حمایت‌گرایانه، موفقیت‌گرا استفاده کردند بر بالا بردن میزان بهداشت روانی دانش‌آموزان تأثیر داشته‌اند. معلمانی که از سبک رهبری موفقیت‌گرا استفاده کردند، بیشترین تأثیر را بر افزایش میزان بهداشت روانی دانش‌آموزان داشته‌اند.

کلید واژه‌ها: سبکهای رهبری، بهداشت روانی، فشار عصبی، اضطراب.

مقدمه

یکی از دلایل توجه به مسأله بهداشت روانی این است که تقریباً هیچ فردی از گرفتار آمدن به بیماریهای روانی مصون نیست و بیماری روانی هم استثناً نمی‌شناسد، به خصوص در عصر حاضر که عصر فشار روانی نامیده شده است. در این عصر بیش از هر زمان دیگر افراد در معرض فشارهای عصبی-روانی قرار گرفته‌اند. هر انسانی تمایل ذاتی به کسب احترام و ارزش و قبول از طرف دیگران دارد، اگر این نیاز برآورده نشود دچار تنش، اضطراب و به بیانی استرس یا فشار عصبی و روانی می‌گردد (علوی، ۱۳۷۴).

دانش‌آموزان نیز از این قاعده مستثنی نیستند و ممکن است روزی با افزایش فشارهای سطحی که به آنان وارد می‌شود دچار این عارضه گردند.

بر اساس فلسفه آموزش و پرورش قسمتی از وظایف آموزگار باید منحصر به تأمین بهداشت روانی دانش‌آموز شود (شاملو، ۱۳۶۹). شاملو بهداشت روانی و تعلیم و تربیت در آموزشگاه را بسیار مهم و آنها را مترادف یکدیگر می‌داند و اظهار می‌دارد که این دو جنبه نظری هدف واحدی دارند یعنی هدف هر دو ساختن انسانهای سالم، مفید و خوشبخت است (میرکمالی، ۱۳۷۷).

از آنجایی که دانش‌آموزان بخش بزرگی از جامعه را تشکیل می‌دهند، بهداشت روانی دانش‌آموزان باید کاملاً مورد بررسی قرار گیرد و نابهنجاریهای محیط خانه و مدرسه ریشه‌کن شود تا جامعه‌ای سالم به وجود آید (مرندی، ۱۳۷۹). اگر آموزگاران و دبیران آگاهی کافی در مورد بهداشت روانی داشته باشند می‌توانند نسبت به از بین بردن مشکلات افراد موفقیت بیشتری کسب کنند. اطلاع از کلیات بیماریهای جسمی، عصبی، روانی و اصول بهداشت روانی، حتماً برای معلمان لازم است (حسینی، ۱۳۷۱، ص ۱۶۷).

اکثر آموزگاران به دو دلیل نگران سلامت روانی دانش‌آموزان خود هستند، آنان می‌دانند که سازگاری دانش‌آموز با دیگران در سطح یادگیری تحصیلی او تأثیر دارد، آنان قبول دارند که سلامتی دانش‌آموز حق مسلم اوست (منلو، ۱۹۶۰). تأثیر مستقیم محیط روانی کلاس بر یادگیری دانش‌آموزان به عنوان یک عامل، پشتوانه تجربی زیادی دارد. والبرگ محیط روانی کلاس را به عنوان جو یا فضای کلاسی توصیف می‌کند که بر آنچه دانش‌آموزان یاد می‌گیرند تأثیر می‌گذارد (آندرسون، ۱۳۷۷).

استفاده از مدیریت و سبک رهبری مناسب باعث می‌شود محیط روانی مطلوبی برای یادگیری در کلاس به وجود آید. منظور از مدیریت و رهبری کلاس درس کار کردن با دانش‌آموزان، ایجاد نظم و جلب توجه آنان و تأمین فضای مناسب آموزشی است که در آن شرایط دانش‌آموزان به سوی اهداف مطلوب رهبری می‌شوند (صفوی، ۱۳۷۲). ایجاد فضای مناسب آموزشی امکان فضای روانی مناسب را فراهم می‌کند. پاسخ به نیازهای روانی، علاوه بر تأمین بهداشت روانی، وسیله‌ای مناسب برای پیشبرد اهداف آموزشی و تربیتی و رشد شخصیت فراگیران می‌باشد (میرزاییگی، ۱۳۶۷).

راجرز (۱۹۸۲) معتقد است که انتظار معلم از دانش‌آموزان و کل کلاس در تشکیل جو کلاس نقش اساسی دارد. به نظر او انتظار معلم از دانش‌آموزان به وی اجازه می‌دهد تا رفتار آنان را پیش‌بینی کند. وی معتقد است رفتار معلم برای هر دانش‌آموز مفهوم خاصی دارد، به عبارتی هر دانش‌آموز رفتار معلم را به نحو متفاوتی درک می‌کند. او می‌گوید اگر دانش‌آموز رفتار معلم را گرم، مثبت و حمایت‌کننده تلقی کند از یادگیری

و آموزش لذت می‌برد و پیشرفت تحصیلی وی مطلوب خواهد شد (حسینی نسب و بیکائی منبع، ۱۳۷۷، ص ۶۷).

گالوی و ادواردز^۱ (۱۹۹۲) بیان می‌کنند که مطابق نتایج پژوهشهای مختلف، دانش‌آموزان زمانی در کلاس احساس راحتی خواهند کرد که احساس کنند، می‌توانند در کلاس فعالانه درگیر شوند و در تصمیم‌گیریها شرکت کنند (حسینی نسب و بیکائی منبع، همان).

فلاندرز^۲ در سال ۱۹۶۵ در مورد اثر رفتار معلم روی دانش‌آموز مطالعه نمود و مشاهده کرد که در بسیاری از موارد رفتار مستقیم معلم مانند سخنرانی، بحث، انتقاد و غیره مؤثرتر از رفتار غیرمستقیم او مانند جایزه دادن، قبول عواطف دانش‌آموز و پرسش از او است (برنارد، ۱۹۷۲، ص ۸). تشویق و ترغیب دانش‌آموزان شرایط روانی را برای یادگیری مؤثر آماده می‌سازد، اعتماد به نفس آنها را افزایش می‌دهد و تشویق معلم در یادگیرنده نقش مؤثری ایفا می‌کند (ملکی، ۱۳۷۵، ص ۴۲). در اغلب برنامه‌های کارآموزی معلمان در زمینه مدیریت مؤثر کلاس، به ویژگیهای عمومی معلمان تأکید و توجه زیادی شده است. صیامی (۱۳۷۹) به نقل از بروفی و پونتام^۳ اظهار می‌دارد که معلم اثربخش باید فردی بشاش، خوش اخلاق، برخوردار از سلامت روانی و انطباق‌پذیر باشد.

کلاسهایی که در آنها مدیریت ضعیف اعمال می‌شود مکان مناسبی برای تدریس و یادگیری نیستند. سکوت، آرامش و اطمینان روزافزون در کلاس برای سلامت روانی معلم و دانش‌آموز ضروری است. مطالعه‌ای که بویتون^۴ و همکاران روی ۷۳ معلم سالهای پنجم و ششم انجام دادند، نشان داد که دانش‌آموزان معلمان متعادل از تعادل روانی بیشتری برخوردار هستند. نظیر همین نتیجه در مطالعه‌ای که روی کودکان کودکستانی انجام پذیرفت به دست آمد (مقدم، ۱۳۶۶).

رانکین^۵ در یکی از تحقیقات خود مشخصات زیر را در معلم خوب ضروری می‌داند. توصیف معلم خوب در اینجا از لحاظ تأثیر بر بهداشت روانی کودک است.

1- Galloway & Edwards

2- Flinders

3- Brophy & Pontam

4- Bointon

5- Rankin

- ۱- معلم خوب دانش‌آموزان را دوست دارد، این حقیقت به قدری اصولی و ساده است که از بدیهیات به نظر می‌رسد، ولی در واقع مهمترین اصل تعلیم است.
- ۲- معلم خوب باید از نظر روانی سالم و رفتارهای او سرمشق دانش‌آموزان باشد.
- ۳- معلم باید رابطه میان تعلیم و تربیت و بهداشت روانی را بداند.
- ۴- معلم خوب باید اطلاعاتی در مورد چگونگی رشد جسمانی و روانی دانش‌آموزان داشته باشد و با روشهای مختلف بتواند برحسب اقتضای جسمانی و روانی آنها رفتار کند.
- ۵- معلم باید سعی کند که دانش‌آموزان را در مسائل خانوادگی، عاطفی و اجتماعی یاری کند.
- ۶- معلم باید دانش‌آموزانی را که دارای مشکلات شدید روانی هستند، بشناسد و آنها را به مراجع صلاحیت‌دار راهنمایی کند (حسینی، ۱۳۷۱).

اهداف پژوهش

- هدف عمده این پژوهش تعیین میزان رابطه بین سبکهای رهبری معلمان با بهداشت روانی دانش‌آموزان است. همچنین:
- تعیین میزان رابطه بین رشته و سبک رهبری معلمان.
  - تعیین میزان رابطه بین جنس و سبک رهبری معلمان.
  - تعیین میزان رابطه بین رشته و بهداشت روانی دانش‌آموزان.
  - تعیین میزان رابطه بین جنس و بهداشت روانی دانش‌آموزان.
  - تعیین میزان رابطه بین پایه تحصیلی بهداشت روانی دانش‌آموزان، از اهداف دیگر پژوهش می‌باشد.

پرسشهای پژوهش

- ۱- آیا بین سبک رهبری حمایت‌گرای معلمان و بهداشت روانی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد؟
- ۲- آیا بین سبک رهبری مشارکت‌جویانه معلمان و بهداشت روانی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد؟

۳- آیا بین سبک رهبری آمرانه معلمان و بهداشت روانی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد؟

۴- آیا بین سبک رهبری موفقیت‌گرای معلمان و بهداشت روانی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد؟

۵- آیا بین سبک رهبری معلمان با توجه به رشته تحصیلی آنان از نظر دانش‌آموزان پسر تفاوت وجود دارد؟

۶- آیا بین سبک رهبری معلمان با توجه به رشته تحصیلی آنان از نظر دانش‌آموزان دختر تفاوت وجود دارد؟

۷- آیا بین سبک رهبری معلمان مرد و زن از نظر دانش‌آموزان تفاوت وجود دارد؟

۸- آیا بین سبک رهبری معلمان با توجه به پایه‌های تحصیلی دانش‌آموزان تفاوت وجود دارد؟

۹- آیا بین میزان بهداشت روانی دختر و پسر تفاوت وجود دارد؟

۱۰- آیا بین بهداشت روانی دانش‌آموزان با توجه به پایه تحصیلی آنان تفاوت وجود دارد؟

روش پژوهش

در این تحقیق از روش توصیفی-همبستگی استفاده شده است تا بتوان با تحلیل روابط میان متغیرها، پاسخ سؤالات را پیدا کرد. برای گردآوری داده‌ها از پرسشنامه استفاده شده است. متغیرهای مستقل در این پژوهش سبک‌های رهبری چهارگانه نظریه مسیر هدف هاوس است و متغیر وابسته، میزان بهداشت روانی می‌باشد.

جامعه آماری

جامعه آماری کلیه دانش‌آموزان دبیرستانهای شهرستان تیران در سال تحصیلی ۸۰-۷۹ است که طبق آمار اداره آموزش و پرورش، کل دانش‌آموزان ۳۵۶۲ نفر بودند که در ۱۹ دبیرستان تحصیل می‌کردند.

روش نمونه‌گیری، چند مرحله‌ای است. ابتدا از بین ۱۹ دبیرستان، ۵ دبیرستان به‌طور تصادفی انتخاب و با مراجعه به دبیرستانهای مورد نظر، دانش‌آموزان نیز انتخاب شدند. در تحقیق حاضر با در نظر گرفتن عوامل مختلف و با استفاده از روش برآورد

واریانس، متغیرهای مورد نظر از طریق مطالعه مقدماتی در جامعه آماری و همچنین با در نظر گرفتن دقت احتمالی مطلوب، ضریب اطمینان ۹۵٪ و حجم آماری و حجم نمونه با استفاده از فرمول زیر برآورد شده است.

$$n = \frac{NT^2S^2}{ND^2 + T^2S^2} = \frac{3562 \times 1/96^2 \times 0/972^2}{2562 \times 0/115^2 + 1/96^2 \times 0/976^2} = 200$$

تعداد افراد نمونه $n =$ تعداد افراد جامعه $N =$ پیش برآورد واریانس $S =$

سطح اطمینان ۹۵ درصد $e =$ دقت احتمالی مطلوب $d =$

جهت جمع آوری اطلاعات از دو پرسشنامه محقق ساخته استفاده شده است، پرسشنامه اول شامل ۳۰ سؤال بسته پاسخ برای اندازه گیری میزان بهداشت روانی دانش آموزان که با استفاده از اصول بهداشت روانی تهیه شده است و برای درجه بندی طیفها از مقیاس درجه بندی لیکرت که شامل: بیشتر از حد معمول، کمتر از حد معمول و هرگز می باشد، استفاده شده است و پرسشنامه دوم مربوط به سبک رهبری است که شامل ۵۲ سؤال بسته پاسخ است که برای هر سبک ۱۳ سؤال در نظر گرفته شده است. روایی پرسشنامهها را کارشناسان مربوط بررسی کردند و پس از تأیید به اجرا گذاشته شد. همچنین برای تعیین پایایی پرسشنامهها از فرمول آلفای کرونباخ استفاده گردید که مقدار آن برای پرسشنامه بهداشت روانی ۰/۸۷٪ و برای پرسشنامه سبک رهبری ۰/۸۸٪ برآورد گردید.

$$ra = \frac{J}{J-1} (1 - \frac{\sum SJ^2}{S^2}) = \text{ضریب آلفای کرونباخ}$$

$S J^2 =$ واریانس زیر آزمون $J =$

$S^2 =$ واریانس کل آزمون

$J =$ تعداد زیر مجموعه سؤلهای پرسشنامه

برای تجزیه و تحلیل دادهها در این تحقیق هم از آمار توصیفی و هم از آمار استنباطی استفاده شده است.

از آمار توصیفی شاخصهایی چون میانگین، انحراف معیار، آزمون همبستگی جدول توزیع فراوانی و درصد و نمودارها به تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته شد. در سطح آمار استنباطی از آزمون کروسکال والیس و آزمون یومن ویتنی استفاده شده است.

جدول ۱- ضریب همبستگی بین بهداشت روانی با سبک رهبری معلمان

حمایتی	آمرانه	مشارکت‌جویانه	موفقیت‌گرا
$r=0/182$	$r=0/03$	$r=0/196$	$r=0/235$
$p=0/004$	$p=0/64$	$p=0/002$	$p=0/000$

نتایج پژوهش

نتایج جدول ۱ نشان می‌دهد که در جواب به سؤال اول ضریب همبستگی بین بهداشت روانی با سبک رهبری حمایتی برابر $0/182$ بوده است که در سطح $P < 0/01$ معنی‌دار بوده و نشان می‌دهد بین سبک رهبری حمایتی و بهداشت روانی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد. بدین ترتیب که با افزایش میزان سبک رهبری حمایتی، میزان بهداشت روانی دانش‌آموزان افزایش می‌یابد که ضریب تعیین آن نشان می‌دهد ۳ درصد از تغییرات بهداشت روانی با نمرات سبک رهبری حمایتی مشترک بوده است.

در جواب به سؤال دوم، همان‌طور که از جدول استنباط می‌گردد بین بهداشت روانی و سبک رهبری مشارکت‌جویانه معلم ضریب همبستگی $0/196$ بوده است که در سطح $P < 0/01$ معنی‌دار بوده است و نشان می‌دهد که بین سبک رهبری مشارکت‌جویانه و بهداشت روانی رابطه وجود دارد و جهت رابطه نشان می‌دهد که با افزایش سبک رهبری مشارکت‌جویانه، بهداشت روانی دانش‌آموزان افزایش می‌یابد. ضریب تعیین نیز نشان می‌دهد ۴٪ تغییرات بهداشت روانی با نمرات سبک رهبری مشارکت‌جویانه مشترک بوده است.

در جواب به سؤال سوم نتایج جدول نشان می‌دهد ضریب همبستگی بین بهداشت روانی و سبک رهبری آمرانه معلم $0/03$ بوده است که در سطح $P < 0/05$ معنی‌دار نبوده و نشان می‌دهد بین سبک رهبری آمرانه با بهداشت روانی رابطه وجود ندارد.

در جواب به سؤال چهارم طبق نتایج جدول ضریب همبستگی بین بهداشت روانی و سبک رهبری موفقیت‌گرای معلم $0/235$ بوده که در سطح $P < 0/01$ معنی‌دار است و نشان می‌دهد که بین سبک رهبری موفقیت‌گرا و بهداشت روانی رابطه وجود دارد. جهت رابطه نشان می‌دهد که با افزایش سبک رهبری موفقیت‌گرا، میزان بهداشت روانی افزایش می‌یابد. ضریب تعیین نشان می‌دهد $5/5$ درصد از تغییرات بهداشت روانی با نمرات سبک رهبری موفقیت‌گرا مشترک بوده است. در جواب به سؤال پنجم چنانکه از یافته‌های تحقیق مشاهده می‌شود بین سبکهای رهبری دبیران رشته علوم انسانی از نظر پسران تفاوت وجود دارد به عبارت دیگر سبک رهبری دبیران علوم پایه، بیشتر از دبیران علوم انسانی حمایت‌گرا، مشارکت‌جویانه و موفقیت‌گرا می‌باشد. در حالی که دبیران علوم انسانی نسبت به دبیران علوم پایه از سبک آمرانه بیشتری برخوردار هستند.

در جواب به سؤال ششم، یافته‌های تحقیق نشان داد که بین سبک رهبری دبیران با توجه به رشته تحصیلی آنها از نظر دانش‌آموزان دختر تفاوت وجود ندارد. در جواب به سؤال هفتم، بین سبکهای رهبری دبیران زن و مرد از نظر دانش‌آموزان تفاوت وجود ندارد.

در جواب به سؤال هشتم، طبق یافته‌های به دست آمده H محاسبه شده در خصوص سبک حمایت‌گرا، مشارکت‌جویانه و موفقیت‌گرا در سطح $P < 0/01$ معنی‌دار بوده بنابراین بین سبک رهبری دبیران با توجه به پایه تحصیلی دانش‌آموزان تفاوت وجود دارد، اما H محاسبه شده در خصوص سبک رهبری آمرانه در سطح $P < 0/05$ معنی‌دار نبوده است.

در جواب سؤال نهم، بین میزان بهداشت روانی در دانش‌آموزان در پایه‌های مختلف تفاوت وجود دارد. بدین صورت که دانش‌آموزان سال دوم بیشترین میزان بهداشت روانی معادل $148/92$ و دانش‌آموزان سال سوم کمترین میزان بهداشت روانی معادل $116/53$ را دارند.

در جواب سؤال دهم، میان بهداشت روانی دانش‌آموزان دختر و پسر تفاوت وجود ندارد.

بحث و نتیجه گیری

از این پژوهش می‌توان چنین نتیجه گرفت که بین بهداشت روانی دانش‌آموزان با سبک رهبری معلمان رابطه وجود دارد. استفاده معلمان از سبک رهبری موفقیت‌گرا بیشترین تأثیر را بر بالا بردن بهداشت روانی دانش‌آموزان دارد. در زمینه آموزش معلمان باید اذعان نمود که توجه به اصول بهداشت روانی و سبک رهبری مناسب از مهمترین عاملهای موفقیت دانش‌آموزان و تحقق اهداف آموزش و پرورش می‌باشد. پس برای غنی ساختن آن باید تدابیری اندیشید.

راهکارهای کاربردی

- ۱- توجه دبیران به اصول بهداشت روانی و استفاده از این اصول در مدیریت کلاس درس برای بهبود یادگیری.
- ۲- اهمیت دادن دبیران به مشارکت دانش‌آموزان در تصمیم‌گیریهایی که به آنان مربوط است یا حداقل در جریان قرار دادن به موقع دانش‌آموزان در زمینه تصمیماتی که درباره ایشان اتخاذ شده است.
- ۳- اهمیت دادن دبیران به شرکت فعال دانش‌آموزان و فرایند تدریس و تأثیر آن در یادگیری بهتر و عمیق‌تر.
- ۴- برقراری جلسات عمومی و خصوصی هر چند اندک و کوتاه جهت آشنایی بیشتر با دانش‌آموزان و مشکلات آنان.
- ۵- برگزاری دوره‌های آموزشی برای آشنایی بیشتر دبیران با الگوهای رفتاری برای بهبود سبک رهبری.
- ۶- برگزاری دوره‌های آموزشی برای آشنایی بیشتر دبیران با اصول بهداشت روانی.
- ۷- لازم است دبیران با توجه به موقعیت و سطح نیروی انسانی در انتخاب روش مدیریتی خود تأمل و دقت نظر کافی به عمل آورند.
- ۸- معلم به عنوان مهمترین فرد و مسؤول کلاس با دانش‌آموزان رابطه‌ای صمیمانه توأم با احترام متقابل برقرار کند و در مواقع بحرانی و مسأله‌ساز، کل دانش‌آموزان از حمایت غیرمشروط معلم برخوردار شوند.

- ۹- دبیران باید شرایطی در کلاس ایجاد کنند که دانش‌آموزان به قبول مسئولیت تشویق شوند و خود را در حل مسائل و مشکلات مدرسه سهیم بدانند.
- ۱۰- دبیران دانش‌آموزان را فعالانه درگیر کنند و آنها را در تصمیم‌گیریها شرکت دهند تا دانش‌آموزان احساس امنیت و راحتی کنند.

منابع

- آندرسون، ل. افزایش اثر بخشی معلمان، ترجمه م. امینی. (۱۳۷۷)، انتشارات مدرسه.
- حسینی، ا. (۱۳۷۱)، اصول بهداشت روانی، جلد اول، انتشارات دانشگاه مشهد.
- حسینی نسب، د. و ف. بیکائی منبع. (۱۳۷۷)، «ادراک دانش‌آموزان از محیط روان‌شناسی و ارتباط آن با پیشرفت تحصیلی، انگیزش و اضطراب آنان»، مجله علوم تربیتی و روان‌شناسی، سال پنجم، شماره ۳ و ۴.
- حلم سرشت، ا. و پ. دل‌پیشه. (۱۳۷۷)، بهداشت مدارس، انتشارات پیام‌نور.
- ردل، ف. و و. واتنبرگ. بهداشت روانی در آموزش، ترجمه ن. فخرائی. (۱۳۵۳)، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- ساعتچی، م. (۱۳۷۸)، روان‌شناسی کاربردی برای مدیران، ویرایش دوم، نشر ویرایش، چاپ پنجم.
- شاملو، س. (۱۳۶۹)، بهداشت روانی، تهران، رشد.
- صفوی، ا. (۱۳۷۲)، «مدیریت کلاس»، فصلنامه مدیریت در آموزش و پرورش، سال دوم.
- صیامی، ت. (۱۳۷۹)، «مدیریت کلاس درس» (عوامل بازدارنده)، تکنولوژی آموزشی، اسفندماه.
- علوی، ا. (۱۳۷۴)، روان‌شناسی مدیریت و سازمان، تهران، انتشارات مرکز مدیریت دولتی، چاپ دوم.
- مرندی، م. (۱۳۷۹)، «بهداشت روانی دانش‌آموزان»، مجله زن روز، دی‌ماه.
- مقدم، ب. (۱۳۶۶)، کاربرد روان‌شناسی در آموزشگاه، تهران، سروش.

- ملکی، ح. (۱۳۷۵)، «صلاحیتهای عاطفی»، رشد معلم، بهمن ماه، شماره ۵.
- میرزاییگی، ع. (۱۳۶۷)، نقش نیازهای روانی و بهداشت روانی در آموزش و پرورش، تهران، اطلاعات، چاپ اول.
- میرکمالی، م. (۱۳۷۷)، «بهداشت روانی در آموزشگاه»، مجله مدیریت در آموزش و پرورش، تابستان و پاییز.

BERNARD, HARLD. W. (1972). Psychology of learning and teaching. NewYork: mc Graw-Hill.

MENLLO, A. (1960). "Mental Health the classroom Group" school of Education Bullitin, university of michgan.

وصول: ۸۱/۸/۲۲

پذیرش: ۸۲/۲/۲۱

